

Τέλη Ιουλίου του 1944, νέος άνεμος αισιοδοξίας πνέει πάνω από την Ευρώπη. Στις 6 Ιουνίου του 1944 οι Σύμμαχοι έχουν κάνει την απόβαση στη Νορμανδία, τα συμμαχικά στρατεύματα προελαύνουν κι απελευθερώνουν, τέλη Αυγούστου θα

απελευθερωθεί το Παρίσι, και η έκβαση του πολέμου έχει κριθεί: η ναζιστική Γερμανία γνωρίζει πλέον πως θα χάσει τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Το «εβραϊκό ζήτημα», η ύπαρξη δηλαδή Εβραίων, έχει «λυθεί», με την «τελική λύση» να έχει ολοκληρώσει την εφαρμογή της, αφού από όλες τις κατεχόμενες χώρες έχει εξοντωθεί το εβραϊκό στοιχείο σε διαφορετικό βαθμό στην κάθε μία. Τελευταία χώρα η Ουγγαρία, λίκνο του ασκευάζι εβραϊσμού, της yiddishland, στην Κεντρική Ευρώπη με 750.000 Εβραίους, είδε εκατοντάδες χιλιάδες να στέλνονται στο Αουσβιτς από τα μέσα Μαΐου ως τις αρχές Ιουλίου του 1944. Το στρατόπεδο πλημμύρισε, τα κρεματόρια αναγκάστηκαν να δουλεύουν με ξέφρενους ρυθμούς. Αυτές θα ήταν κανονικά οι τελευταίες επιχειρήσεις για την εκτόπιση Εβραίων. Όσοι Εβραίοι είχαν επιζήσει ως τότε θα σώζονταν. Αλλά δεν συνέβη έτσι.

Τον Ιούνιο του 1944, στην ανατολική άκρη της Μεσογείου, για μοναδική φορά στην ιστορία του Ολοκαυτώματος αντί για τρένα επιστρατεύθηκαν πλοία για τις εβραϊκές κοινότητες των νησιών. Τον Ιούνιο από την Κέρκυρα (9 Ιουνίου οι γυναίκες και 14 Ιουνίου οι άνδρες) και από την Κρήτη (7 Ιουνίου, από το λιμάνι της Σούδας), εκτοπίζονται σχεδόν όλοι οι Εβραίοι, αδιακρίτως φύλου και ηλικίας, ενώ οι 275 της Ζακύνθου γλιτώνουν την τελευταία στιγμή, προς τιμήν της Ζακύνθου, που έγινε το νησί των «Δικαίων». Οι 350 Εβραίοι της Κρήτης που επιβαίνουν στο πλοίο Ταναΐς θα ναυαγήσουν στο Αιγαίο, στα ανοιχτά της Σαντορίνης, καθώς το πλοίο τους θα πέσει σε βρετανική τορπίλη. Αυτή πια φαίνεται να είναι η τελευταία πράξη του δράματος. Υπήρξε όμως μία ακόμη. Κι αυτή η τελευταία αποστολή, πέρα από τη δραματικότητά της, αποδεικνύει κάτι τρομερά σημαντικό: πως στη ναζιστική λογική το να εξοντωθούν όλοι οι Εβραίοι ήταν απόλυτη προτεραιότητα, ακόμη κι αν ήσαν ελάχιστοι ξεχασμένοι σε κάποιο νησί, στην άκρη της ανατολικής Μεσογείου. Όλοι και μάλιστα μέχρις ενός.

Αυτό ακριβώς σηματοδοτεί η τελευταία αποστολή με τους Εβραίους της Ρόδου και της Κω. Χίλιοι εξακόσιοι εβδομήντα τρεις άνθρωποι από τη Ρόδο και 98 από την Κω θα επιβιβαστούν σε πλοία για τον Πειραιά. Υπάρχει όμως και το ακόμη πιο απίστευτο: ένα από τα πλοία θα κάνει στάση στη Λέρο για να πάρει έναν και μόνον Εβραίο. Ήταν πράγματι τέτοια απειλή για το καταρρέον Ράιχ ο ένας και μοναδικός Εβραίος στην άκρη της Μεσογείου; Την απάντηση δίνει ο Σαούλ Φριντλέντερ στο μνημειώδες έργο του, Η Ναζιστική Γερμανία και οι Εβραίοι. Στην ανάλυσή του για την εξολοθρευτική μανία του ναζισμού απέναντι στους Εβραίους εξηγεί πως και ο τελευταίος εν ζωή Εβραίος αποτελεί θανάσιμη κι ενεργή απειλή για τον ναζισμό. Γι' αυτό άξιζε να σταματήσει το πλοiάριο και στη Λέρο...

ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ. Ποιοι ήταν όμως αυτοί οι 2.000 Εβραίοι που ζούσαν στη Ρόδο το 1941 και που διατηρούσαν τέσσερις συναγωγές; Μία μόνο εξ αυτών, η «Καλ Σαλώμ» διεσώθη, αποτελώντας σήμερα την αρχαιότερη κι ίσως την ωραιότερη συναγωγή της Ελλάδας, με το ασπρόμαυρο βοτσαλωτό της δάπεδο. Οι «Ροδεσλί», όπως αυτοπροσδιορίζονταν, ήταν απόγονοι των σεφαραδίτων Εβραίων που μετανάστευσαν στη Ρόδο από τη Θεσσαλονίκη με προτροπή του Σουλτάνου μετά την κατάκτηση του νησιού από τους Οθωμανούς το 1522. Η γειτονιά τους οργανώθηκε μέσα στο Κάστρο, μαζί με τους Μουσουλμάνους, ενώ οι Χριστιανοί, το ρουμ μιλέτ, αναγκάστηκαν να κατοικήσουν έξω από το Κάστρο. Εφαρμόστηκε κι εδώ μια ευνοϊκή νομοθεσία που τους επέτρεψε να ευημερήσουν για τέσσερις σχεδόν αιώνες, κάνοντας τη Ρόδο μεγάλο εμπορικό κέντρο και διατηρώντας σχέσεις με τις μεγάλες παροικίες της Θεσσαλονίκης και της Κωνσταντινούπολης. Δημιούργησαν έτσι μία ακόμη κοιτίδα σεφαραδίτικου, ισπανόφωνου, δηλαδή, πολιτισμού. Στο γύρισμα του 20ού αιώνα, μετά από δικό τους αίτημα στην Alliance Israélite Universelle στο Παρίσι, απέκτησαν κι αυτοί δύο σχολεία της AIU, το 1901 για τα αγόρια και το 1902 για τα κορίτσια. Εκεί πολλοί νέοι και νέες απέκτησαν γαλλική παιδεία κι ένα βαθύ δέσιμο με τη Γαλλία. Οι Εβραίοι της Ρόδου έγιναν ιταλοί υπήκοοι από το 1912, ήταν σεφαραδίτες στην καταγωγή, άρα ισπανόφωνοι, και πολλοί και γαλλόφωνοι, με προοδευτικές ιδέες και άνοιγμα στη νεωτερικότητα. Από τα προπολεμικά οικονομικά επιτεύγματα θα αναφέρω μόνο την ίδρυση το 1928 της Compagnia Agricola Industriale Rodi, που παράγει τη γνωστή σαμπάνια CAIR, την πιο καταξιωμένη ελληνική σαμπάνια, η οποία διατήρησε ζωντανή την αμπελοκαλλιέργεια στο νησί. Στην εταιρεία αυτή καθοριστικό ρόλο έπαιξε η οικογένεια Αλχαντέφ, οικογένεια τραπεζίτων, από τις πλέον εξέχουσες της κοινότητας. Οι Ροδεσλί μιλούσαν ελληνικά με τους γείτονες, με τους πελάτες, σε όλες τους τις συναλλαγές με το ελληνικό στοιχείο. Μπορεί να μην ήταν έλληνες πολίτες, αλλά από την Αθήνα έφυγαν με το τελευταίο τρένο για το Αουσβιτς. Η μνήμη τους άρχισε να τιμάται το 2002, με την ανέγερση τον Ιούνιο του 2002 στην πλατεία Εβραίων Μαρτύρων Μνημείου Ολοκαυτώματος, μιας πολύγλωσσης στήλης, και την ετήσια αναμνηστική τελετή στην ημέρα της εκτόπισης.

Ιστοριογραφικά, η περίπτωση τους εντάσσεται τόσο στην ιταλική όσο και στην ελληνική ιστοριογραφία του Ολοκαυτώματος. Μία ακόμη φορά που η εβραϊκή διασπορά υπερβαίνει τα εθνικά σύνορα, που η ιστορία της δεν χωρά στις εθνοκεντρικές οπτικές, εμπλουτίζοντας έτσι και διευρύνοντας και την οπτική του ιστορικού.

Από τα νησιά στο Χαϊδάρι και στο Αουσβιτς

Πολλοί Εβραίοι είχαν ήδη φύγει από το νησί από το 1936 λόγω της επιβολής φυλετικών νόμων από τον ιταλικό φασισμό, κι αυτό στάθηκε η σωτηρία τους. Από τους 4.500 Εβραίους που ζούσαν το 1912, το 1941 ζουν γύρω στις 2.000. Από τον Σεπτέμβριο του 1943, με τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, οι Γερμανοί επέβαλαν τη δική τους κατοχή στο νησί και τους δικούς τους αντιεβραϊκούς νόμους. Δεν είχε ακουστεί όμως τίποτε για εκτόπιση. Αλλά στις 18 Ιουλίου 1944 ανακοινώθηκε μια απόφαση του γερμανού διοικητή για συγκέντρωση όλων των αρρένων άνω των 16 ετών στο Διοικητήριο της Αεροπορίας και ως τις 20 Ιουλίου είχαν κληθεί και συλληφθεί και τα υπόλοιπα μέλη των οικογενειών, γυναίκες και παιδιά, όλοι οι Εβραίοι της Ρόδου δηλαδή. Τυχρές στάθηκαν περίπου σαράντα οικογένειες (γύρω στα 200 άτομα), τις οποίες πρόλαβε να σώσει προτάσσοντας την τουρκική υπηκοότητα ο πρόξενος της Τουρκίας Σελαχετίν Ουλκουμέν, που έχει τιμηθεί από το Γιαντ Βασέμ με τον τίτλο του «Δικαίου των Εθνών». Και λίγοι νέοι που πρόλαβαν να διαφύγουν με παράνομα καΐκια στην Τουρκία με κίνδυνο της ζωής τους. Ο ίδιος θα σώσει και έξι άτομα από την Κω.

ΣΕ ΤΡΙΑ ΦΟΡΤΗΓΑ ΠΛΟΙΑ. Στις 23 Ιουλίου 1944, ημέρα Κυριακή, οι 1673 επιβιβάστηκαν σε τρία φορτηγά πλοία που χρησιμοποιούνταν για μεταφορά ζώων από νησί σε νησί, σύμφωνα με τη μαρτυρία του επιζώντος Σάμι Μοντιάνο. Ο ίδιος περιγράφει τις φρικτές συνθήκες μεταφοράς και το ατελείωτο ταξίδι. Όλα θυμίζουν τις συνθήκες των τρένων του θανάτου: υπερβολικό στοίβαγμα ανθρώπων δίχως ζωτικό χώρο, έλλειψη οξυγόνου, τροφής και νερού. Μόνο που τους πεθαμένους τους έριχναν στη θάλασσα: 7 άνθρωποι έχασαν ήδη τη ζωή τους και δεν έφτασαν ποτέ στον Πειραιά. Τα πλοία θα κάνουν στάση στη Σάμο και από κει θα παραλάβουν τους 98 ανθρώπους από την Κω, θα ταξιδέψουν μερνούχτα και θα δέσουν στον Πειραιά στις 31

Ιουλίου. Το εξαθλιωμένο ήδη ανθρώπινο φορτίο θα φτάσει στο στρατόπεδο του Χαϊδαρίου και θα γνωρίσει κι εκεί επί τρεις ημέρες μεγάλα μαρτύρια (στέρξη νερού και τροφής, ξυλοδαρμούς, εξευτελισμούς, τρομοκρατία), όλα όσα εγγράφουν το Χαϊδάρι και στη μνήμη του Ολοκαυτώματος. Δέκα ακόμη άνθρωποι θα αφήσουν σε αυτό το ελληνικό στρατόπεδο την τελευταία τους πνοή. Οι υπόλοιποι θα φύγουν με την 22η και τελευταία αποστολή από την Ελλάδα για το Άουσβιτς - Μπιρκενάου στις 3 Αυγούστου του 1944. Στο ίδιο υπερφορτωμένο τρένο βρίσκονται και 600 Εβραίοι που έχουν συλληφθεί στην Αθήνα μετά τη μεγάλη επιχείρηση εναντίον της εβραϊκής κοινότητας της Αθήνας στις 24 Μαρτίου του '44. Θα φτάσουν στο στρατόπεδο στις 16 Αυγούστου. Πρόκειται ασφαλώς για το μακρύτερο ταξίδι από όσα έκαναν όλοι οι εκτοπισμένοι για να φτάσουν εκεί, τρεις ολόκληρες μαρτυρικές εβδομάδες.

Από τους εκτοπισμένους της Ρόδου θα επιζήσουν 120 γυναίκες και 30 άνδρες και από τους εκτοπισμένους της Κω 12 άνθρωποι. Λιγότεροι από δέκα επιζήσαντες θα επιστρέψουν και θα παραμείνουν στο νησί, ενώ οι υπόλοιποι θα διαγράψουν νέες τροχιές και θα εμπλουτίσουν με τους απογόνους τους συλλογικότητες ροδιακής καταγωγής Εβραίων από την Αργεντινή, τη Βραζιλία και την Καλιφόρνια ως τη Ροδεσία και το Κονγκό, δίχως να λησμονούμε την Ιταλία, τη Γαλλία και το Βέλγιο. Εντυπα θα εκδοθούν σε διάφορες χώρες και γλώσσες, όπως το «Ke haber?» της The Rhodes Jewish Historical Foundation, συντηρώντας την κουλτούρα της ροδίτικης Διασποράς. Πολλοί είναι οι απόγονοί τους που σήμερα ακόμη, με εντυπωσιακή προσήλωση, τελούν θρησκευτικές ενηλικιώσεις (μπαρ μιτσβά) και γάμους στο νησί κάθε καλοκαίρι ή συμμετέχουν στην ετήσια τοπική τελετή μνήμης. Η μικρή τοπική κοινότητα συγκροτήθηκε μετά το 1950 από ανθρώπους γεννημένους σε άλλες πόλεις που μετανάστευσαν και εγκαταστάθηκαν στη Ρόδο.

ΟΨΙΜΗ ΑΝΑΔΥΣΗ. Η μνήμη της εξόντωσης πέρασε και εδώ, όπως παντού στην Ελλάδα, από τα στάδια της σιωπής κι αργότερα της δύσκολης και όψιμης ανάδυσης. Όμως από το 2002 και μετά στη Ρόδο κάνει αισθητή την παρουσία της σε διάφορες ευκαιρίες και κυρίως στην τοπική επέτειο της 23ης Ιουλίου, την οποία τιμούν η Περιφέρεια και ο Δήμος. Και απαντά έτσι στον αντισημιτισμό μελών της τοπικής κοινωνίας που εκφράζεται με συχνές βεβηλώσεις του μνημείου Ολοκαυτώματος, καθώς αυτή η πληγή δεν παύει να ελλοχεύει στις κοινωνίες μας.

**Η Οντέτ Βαρών-Βασάρ είναι ιστορικός και συγγραφέας των βιβλίων «Η ενηλικίωση μιας γενιάς. Νέοι και νέες στην Κατοχή και στην Αντίσταση» (Εστία, 2009) και «Η ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης. Κείμενα για τη γενοκτονία των Εβραίων» (Εστία, 2013)*

Πηγή: ιστοσελίδα [TA NEA](https://www.ta-nea.gr), 17.7.2023